

УДК 343.31

О.О. Кияшко,
аспірант кафедри галузевого права,
Херсонський державний університет

РАННІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЖИТТЯ ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню історії розвитку вітчизняного законодавства про посягання на життя державного діяча. Визначені основні етапи еволюції цього інституту, зокрема, щодо його кримінально-правового захисту.

Ключові слова: кримінальне право, державний діяч, кримінально-правовий захист.

Вступ. Починаючи із самих ранніх своїх джерел законодавство Давньої Русі, передбачало норми про відповідальність за вчинення злочину відносно підлеглих, тобто служивих, військових князя, та і у відношенні самого князя.

Перше систематизоване право на теренах України виникло як наслідок розпаду у слов'янських племен патріархального родоплемінного ладу. Система права Давньої Русі мала в основі звичаєве право, кодифіковане при його застосуванні київськими князями [1, с. 34]. Так, найбільш відомий пам'ятник давньоруського права — Руська Правда, яка з'явилася у 1016 році в обстановці гострої політичної боротьби, що розгорнулася напередодні походу Ярослава Володимировича на Київ. Після смерті брата Мстислава Володимировича, Ярослав видає розширену редакцію Руської Правди 1036 року, а через рік створює її київську редакцію, що мала загальнодержавне значення [2, с. 392—394].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми кримінально-правової охорони життя державних діячів досліджувались вітчизняними фахівцями, такими як В.Ф. Антипенко, М.І. Бажанов, О.Ф. Бантишев, В.О. Глушков, В.Я. Горбачевський, В.П. Ємельянов, В.А. Ліпкан, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, О.С. Сотула, В.П. Філонов, М.І. Хавронюк та іншими, але в сучасних умовах побудови правової держави ця проблематика набуває особливого значення, тому її наукова розробка не втрачає своєї актуальності.

Мета статті (постановка завдання). Метою даної статті є розкриття проблеми формування інституту кримінально-правового захисту життя державного діяча з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Редакції Руської Правди на протязі XI—XIII століть стали віддзеркаленням особливостей процесу становлення та розвитку державного владного апарату Київської Русі. Влада князя

обмежувала застосування смертної кари, замінюючи її грошовою вірою на користь князя (державної влади) за вбивство, стягненням на його користь за інші злочини. Крім штрафу державній владі, правопорушник відшкодував збитки потерпілому. Мірою покарання був «потік і розграбування», яким піддавалися не тільки злочинець, але й члени його родини. З часом, заострення політичних і соціальних відносин в XII столітті призводило до появи смертної кари як санкції кримінально-правової норми. Однак, при цьому давньоруському кримінальному праву було притаманне поблажливе ставлення до вбивства і нанесення тілесних ушкоджень, які були вчинені відкрито (у чесній сутичці, на пиру тощо) [3, с. 105].

Система державної влади у Київській державі була побудована таким чином, що на чолі країни стояв великий князь, який керував не один, а разом зі своїми братами, синами, племінниками. «Він — визнаний глава держави. Але це не самодержець. Він представник правлячої знаті, що визнає над собою владу великого князя в своїх власних інтересах, що розділяє з нею владу» [4, с. 310]. Князеві належала верховна законодавча влада, тому відомі великі закони, які були видані великими князями, мали їхні імена: «Устав святого князя Володимира, крестівшаго Руське землю, про церковні судех», «Статут Ярослава князя про мостех», Правда Ярослава тощо [5, с. 381—382]. Крім того, великі князі виконували функції воєначальників, вони самі очолювали військо і особисто водили військові формування в бій.

Зрозуміло, через те, що великий князь особисто виконував практично всі управлінські державні функції, виконання його розпоряджень було необхідною умовою нормальної діяль-

ності державного механізму, тому є всі підстави вважати, що будь-яке посягання на князя, його владу фактично означало посягання на державний лад в цілому. Однак, слід зауважити, що подібні діяння не розглядалися і не засуджувалися судом, а вирішувалися, переважно, в порядку княжої саморозправи [6, с. 322].

Тобто, незважаючи на те, що у Руській Правді, формально немає кваліфікації ні державних, ні посадових, ні інших родів злочинів (крім злочинів проти особи та майнових злочинів), проте, ряд кримінально-правових норм дозволяє виокремити і реконструювати порядок покарань за злочини проти князівської (державної) влади.

Об'єктом злочинного посягання проти князя виступала нормальна діяльність інститутів князівської влади. За об'єктивними ознаками злочини проти князя та його влади полягали у вчиненні злочинних дій, які посягали на нормальну діяльність органів князівської влади в виді, наприклад, посягання на життя князя чи представника князівської влади [7, с. 15]. Зокрема, нормативний припис статті 1 Короткої редакції Руської Правди передбачав кримінально-правову санкцію у виді значного штрафу (40 гривень) за вбивство представників княжої влади. «А за тівун за огнічний і за конюший, то 80 гривень» (ст. 12 Розширеної редакції Руської Правди) [8, с. 47, 65]. Істориками кримінального права зазначається, що «закон твердо і недвозначно проголошував захист панівного класу, що народжувався, оголошуючи, що відтепер всім особам, хто вчинив замах на життя княжих дружинників, доведеться мати справу з законом і державним апаратом, що стояли на його сторожі» [9, с. 85].

Суб'єктивна сторона злочинів проти державної влади характеризува-

лася виною у формі умислу. Суб'єкт такого злочину могла бути фізична особа, що володіла волею і свідомістю, незалежно від статі, це міг корінний житель Русі або іноземець, який досяг семирічного віку. Справа в тому, що за канонічним правом у особи вже з семи років з'являється здатність грішити і, відповідно, відповідати за свої проступки. Тобто, нижня вікова межа кримінальної відповідальності під час дії Руської Правди могла бути на рівні семи років [9, с. 88].

Звісно, що особливе становище займав князь, який був непідсудний ніяким органам і міг нести виключно моральну відповідальність [10, с. 16].

У Руській Правді безпосередньо не встановлюється відповідальність за вбивство князів і членів княжого сімейства. Пояснюється це рядом причин, але найбільш важлива з них зводиться до того, що навряд чи князі застосовували до себе і до членів свого сімейства норми, встановлені для бояр, своїх людей. При цьому, поза всяким сумнівом, їхнє життя, тілесна недоторканність, майно, посилено захищалися, і в таких випадках застосовувалася безпосередня розправа без суду і слідства [11, с. 109].

В подальшому, за часів Галицько-Волинської держави норми кримінального права збереглися головним чином незмінними з часів єдиної Київської Русі. Щоправда, з'явилися й новели. Зокрема, такий вид злочину, як змова проти князя та його влади. Почали застосовувати поряд зі штрафами такі види покарань, як смертна кара, ув'язнення у фортеці, вигнання, конфіскації. Причому не лише до суспільних низів, але й до відомих, багатих і знатних бояр [12, с. 30]. На цій підставі сучасні дослідники роблять висновок, що в часи існування Галицько-Волинської держави

продовжували діяти норми «Руської Правди» [13, с. 241].

Після втрати Київською Руссю політичної незалежності українські землі увійшли до складу Литовського князівства, основним законодавчим актом якого, був Литовський Статут у редакціях 1529, 1566, 1588 років [14].

Протягом кількох століть Литовський Статут був основним збірником права в Україні, навіть у тій частині, яка була приєднана до Польщі. Був головним джерелом українського права на Гетьманській Україні і становив основне джерело кодексу «Права, по которымсудится Малороссийский народ». На Правобережній Україні Литовський Статут діяв аж до скасування указом царя Миколи Першого 25 червня 1840 року. Деякі закономірності Литовського Статуту були внесені до збірника законів Російської імперії і зберегли законну силу в Чернігівській і Полтавській губерніях аж до 1917 року [15].

Наприкінці XVI – першій половині XVII століття майже всі землі України опинилися в складі Речі Посполитої, однак, національно-визвольна боротьба українського народу, кульмінацією якої була національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, ліквідувала політичний режим Речі Посполитої в Україні. Згідно із Зборівським договором про мир три наддніпровських воєводства – Київське, Брацлавське та Чернігівське – залишилися під владою адміністрації Війська Запорізького [1, с. 75-76].

У козацьку добу під злочиним розумілися усі дії, що спричиняли шкоду і завдавали збитків як окремім особі, так і державі. У поглядах на злочин і покарання виходили із релігійних догм: злочин трактувався як непослух й відступ від Божих законів, а тому

покарання розумілося як відплата за гріх перед Богом [16, с. 100].

Такий стан справ у даній сфері, посилаючись на Судебники 1497 і 1550 років, вчені пояснюють тим, що в умовах найсильнішої ідеологізації суспільства основне навантаження в питаннях захисту особи государя несли норми ідеології та моралі. Появлення у світських кодексах норм про охорону монарха та його оточення було показником розвалу суспільства, і катастрофічної конфронтації станів [17, с. 94].

Лише в другій половині XVI століття стала розвиватися особлива форма судочинства «слово та справа государева». Тоді найменший прояв невдоволення по відношенню до царя був підставою для кримінального переслідування. Зміцнювалися інквізиторські методи, доноси, катування, зведення рахунків, терор. Катування стали обов'язковою приналежністю допиту та слідства [18, с. 579–580].

Загострення класових і станових протиріч викликало появу Соборного уложення 1649 року [19], що явилось результатом активної законодавчої діяльності Російської держави на початку XVII століття, її прагнення піддати правової регламентації якнайбільше сторін і явищ суспільного та державного життя.

У зазначеному нормативному акті суттєво розширене коло поставлених під охорону кримінального закону об'єктів. Серед таких Соборне уложення 1649 року називає церкву, державу, родину, особу, власність, моральність. Прослідковуються спроби кримінально-правової охорони порядку управління. А охорона особисто государя та «государевих людей» стала зовнішнім вираженням стабільності корони, підтримки державної стабільності, настільки необхідних до моменту прийняття Соборного уложення 1649 року [19].

Соборне уложення 1649 року недостатньо повно і точно визначало склади державних злочинів, границі застосування формули «государево слово и дело», тобто політичної умовленості того чи іншого вчиненого злочину. Її офіційне тлумачення було дано в спеціальному указі Сенату в січні 1714 року. У ньому говорилося: «Ктонапишетили словесно скажет за собойгосударево слово илидело, и тем людям велено писать и сказывать в таких делах, которыекасаютца о здравиицарскоговеличестваиливысокомонаршескойчестииливедают бунт илиизмену» [20, с. 26].

Аналіз Соборного уложення 1649 року, та й попередніх нормативно-правових актів християнської Русі, дає можливість констатувати, що зміст правових норм цих актів базувався більшою мірою на руській основі, і, зокрема, професор М.П. Загоскін вважає, «усі чужі впливи губилися в масі початків чисто руських» [21, с. 137]. На нашу думку, дослідники справедливо наголошують, що давньоруський законодавець, частіше запозичував з візантійського, церковного права «не норму, а форму вираження цієї норми, юридичну термінологію» [22, с. 177].

Висновки. Таким чином, перший, давньоруський етап характеризується тим, що починаючи з Руської Правди, кримінально-правова охорона державних діячів, осіб, що уособлювали собою владу вперше одержує своє письмове закріплення та починається її законодавча еволюція. На початку розвитку системи державного управління та ускладнення державного апарату спостерігалася тенденція до розширення кола охоронюваних осіб. Вона виявилася в переробці та уніфікації законодавчих термінів, призначених для позначення вповноважених суб'єктів владної адміністрації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кузьминець О.А. Історія держави і права України: Навч. посіб. / О.А. Кузьминець, В.С. Калиновський, П.А. Дігтяр; Ред.: Я.Ю. Кондратьєв. — К.: Україна, 2000. — 428 с.
2. Усенко І.Б. Руська правда Юридична енциклопедія / І.Б. Усенко/ ред. Ю.С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998—2004. — Т. 5 : П—С. — 2003. — 736 с.
3. Кудін С.В. Поняття злочину в кримінальному праві Київської Русі / Кудін С.В. // Право України. — 2000. — № 7. — С. 101—105.
4. Малиновский И.А. Лекции по истории русского права / И.А. Малиновский. — Ростов-на-Дону : тип. Дон. АО печ. и изд. дела, 1916. — 358 с.
5. Греков Б.Д. Киевская Русь / Б.Д. Греков. — Москва : Учпедгиз, 1949. — 511 с.
6. Сергеевич В.И. Древности русского права : в 3 т. / В.И. Сергеевич ; под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. — Москва : Зерцало, 2006. — Т. 1: Территория и население. — 2006. — 524 с.
7. Чайка В.О. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Вадим Олександрович Чайка. — К., 2012. — 235 с.
8. Российское законодательство X - XX веков: В 9 т. / [Отв. ред.: Янин В.Л.]; Под общ. ред. О.И. Чистякова. — М.: Юридическая литература, 1984. — Т. 1: Законодательство Древней Руси. — 1984. — 436 с.
9. «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад.: Г.Г. Демиденко, В.М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В.Я. Тація. — [2ге вид., змін. та допов.]. — Харків : Право, 2017. — 392 с.
10. Бойко А.В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бойко Андрій Володимирович. — К., 2013. — 236 с.
11. Лоба В.Е. Уголовное право Древней Руси XI-XII вв. (по данным Русской Правды): монография / В.Е. Лоба, С.Н. Малахов. — Армавир: РИО АГПА, 2011. — 176 с.
12. Заруба В.М. Історія держави і права України: навч. посіб для підготовки до іспиту / В.М. Заруба. — Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2003. — 158 с.
13. Шаблістий В.В. Історико-правові аспекти виникнення та встановлення кримінальної відповідальності за погрозу вбивством / В.В. Шаблістий // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2008. — № 3. — С. 239—246.
14. Максимейко Н.А. Источники уголовных законов Литовского Статуса / Н.А. Максимейко. — Киев: Типография Императорского университета, 1894. — 185 с.
15. Квачевский А. Литовский статут как источник местного права для губерний Черниговской и Полтавской / А. Квачевский // Журнал гражданского и уголовного права. — 1876. — [Книжка четвертая. Июль-август. — Книжка пятая. Сентябрь-октябрь. — Книжка шестая. Ноябрь-декабрь]. — С. 222—255.
16. Терлюк І.Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття: Навч. посіб. з історії держави та права України / І.Я. Терлюк. — Львів: ЛІВС при НАВС України, 2003. — 154 с.
17. Рогов В.А. История уголовного права, террора и репрессий в Русском государстве XV — XVII вв. / Владимир Александрович Рогов. — М.: Юристь, 1995. — 288 с.
18. Арсеньев А.В. Старинные дела об оскорблении Величества / А.В. Арсеньев // Истор. вестн. — 1881. — №3. — С. 579—583.
19. Российское законодательство X—XX веков: В 9 т. / [Отв. ред.: Янин В.Л.]; Под общ. ред. О.И. Чистякова. — М.: Юридическая литература, 1984. — Т. 3: Акты Земских соборов. — 1985. — 512 с.
20. Голикова Н.Б. Политические процессы при Петре I. По материалам Преображенского приказа / Н.Б. Голикова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1957. — 338 с.
21. Загоскин Н.П. История права Московского государства: в 2 т. / Н.П. Загоскин. — Казань: Унив. тип., 1877—1879. — Т. 1: Введение; Внешняя история права; О верховной власти в Московском государстве и о земских соборах. — 1877. — 345 с.

22. Юшков С.В. История государства и права СССР. Учебник: в 2 т. / С.В. Юшков; Отв. ред.: В.С. Покровский. — [4-е изд.] — М.: Госюриздат, 1961—1962. — Т. 1. — 1961. — 679 с.

Кияшко О.О.

Ранние этапы формирования института уголовно-правовой защиты жизни государственного деятеля.

Аннотация. Статья посвящена исследованию истории развития отечественного законодательства о посягательстве на жизнь государственного деятеля. Определены основные этапы эволюции этого института, в частности, его уголовно-правовой защиты.

Ключевые слова: уголовное право, государственный деятель, уголовно-правовая защита.

О. Kygashko

Early stages of the formation of the institute of criminal law protection of the living of the state period.

Summary. The article is devoted to the study of the history of the development of domestic legislation on assault on the life of a statesman. The basic stages of the evolution of this institute, in particular, concerning its criminal legal protection, are determined.

Keywords: criminal law, state figure, criminal law protection.

